

СОЦІОЛОГІЧНА ЮРИСПРУДЕНЦІЯ І СУЧАСНА РЕЛЯЦІЙНА ТЕХНІКА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА І СИНТЕЗ

SOCIOLOGICAL JURISPRUDENCE AND MODERN RELATIONAL TECHNIQUE: GENERAL CHARACTERISTICS AND SYNTHESIS

Щербанюк О.В., д.ю.н.,
професор кафедри процесуального права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджуються можливості поєднання соціологічної юриспруденції та реляційної техніки. Окреслено внесок соціологічної юриспруденції до сучасної реляційної техніки, здійснено пошуки відповідей на питання про загальну характеристику соціологічної юриспруденції і реляційної техніки як окремих аспектів юридичної методології та визначено зважування інтересів як основного внеску соціологічної юриспруденції до реляційної техніки.

Соціологічна юриспруденція у статті розподіляється на ранню (перша половина XX ст.) і пізню, або сучасну (друга половина XX ст. і XXI ст.). В історії реляційної техніки виділяються традиційна (XVI ст. – середина XIX ст.) і сучасна реляційна техніка, яка має місце з другої половини XIX ст. і донині. Показано, що рання юридична соціологія репрезентована такими напрямками, як юриспруденція інтересів (Ф. Гекк, пізній Є. Ерліх та ін.), вільне правознаходження (Є. Ерліх, Г. Канторович та ін.) та дослідження фактів права (А. Нуссбаум, Є. Ерліх та ін.). Показано, як в ранній соціологічній юриспруденції формується концепт зважування інтересів. Пізня (сучасна) соціологічна юриспруденція репрезентована такими іменами, як Г. Вестерман, Б. Рютерс, М. Ребіндер та ін.

Реляційна техніка у статті розуміється як синкретична методика, яка являє собою як власне реляційну техніку, так її дериват – експертний стиль опрацювання правової справи. Це веде до того, що в сучасній реляційній техніці (Г. Даубеншпек та ін.) мають справу або з питаннями процесуального і матеріального права, або тільки з питаннями матеріального права.

Показано, що зважування інтересів в ранній соціологічній юриспруденції намагається обмежитися переважно емпіричними питаннями, тоді як нормативні питання, тобто питання продуктивної оцінки, недооцінюються (К. Ларенц). В пізній (сучасній) соціологічній юриспруденції знайдено оптимальне поєднання емпіричних і нормативних аспектів (Г. Вестерман).

Основним внеском соціологічної юриспруденції до реляційної техніки вважається концепт зважування інтересів, проте відмічається, що він все ще не знаходить в ній належного розкриття свого потенціалу. Показано, що потенціал зважування інтересів в реляційній техніці може бути оптимально розкритий, якщо зважування інтересів розуміти як субсидіарну передумову в рамках реляційної техніки, яка має вести до утворення нової правової норми. В такому разі соціологічна юриспруденція і реляційна техніка можуть скористатися перевагами, які сьогодні пропонує теорія юридичної аргументації, особливо теорія раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі.

Ключові слова: Г. Даубеншпек, Ф. Гекк, Є. Ерліх, юриспруденція інтересів, зважування інтересів, юридична методологія, теорія юридичної аргументації, теорія норм.

The article under studies investigates the possibilities of combining sociological jurisprudence and relational technique. The purpose of the article is to outline the contribution of sociological jurisprudence to the accomplishments of modern relational technique. In order to achieve this goal, it is essential to work out a proper general description of sociological jurisprudence and relational technique as separate aspects of juridical methodology, as well as to outline the weighing of interests as the main contribution of sociological jurisprudence to relational technique.

The article divides sociological jurisprudence into early (the first half of the XX century) and late, or modern (the second half of the XX and the XXI centuries). Within the history of relational technique, the article distinguishes between traditional (XVI century - mid-XIX centuries) and modern, which has been in place since the second half of the XIX century and up to this day. It is interesting that early juridical sociology is represented by such areas as jurisprudence of interests (Ph. Heck, late E. Ehrlich, etc.), free law-finding (E. Ehrlich, H. Kantorowicz, etc.) and research of the facts of law (A. Nussbaum, E. Ehrlich, etc.). The article also reveals the way the concept of the weighing of interests was formed in early sociological jurisprudence. Late (modern) sociological jurisprudence is represented by such scholars as H. Westermann, B. Rütters, M. Rehbinder, and others.

Relational technique in the article is referred to as a syncretic methodology, which is simultaneously relational technique itself and its derivative - an expertise style of processing a legal case. This leads to the fact that in modern relational technique (H. Daubenspeck and others) one deals either with the issues of procedural and substantive law, or only with the issues of substantive law.

It is also indicative that the weighing of interests in early sociological jurisprudence tends to be limited mainly to empirical issues, while normative issues, i.e., issues of productive evaluation, are underestimated (K. Larenz). In late (modern) sociological jurisprudence, an optimal combination of empirical and normative aspects has been found (H. Westermann).

The concept of the weighing of interests is considered to be the main contribution of sociological jurisprudence to relational technique. However, it still does not find a proper disclosure of its potential. Particular emphasis has been laid on the fact that the potential of the weighing of interests in relational technique can be optimally revealed if the weighing of interests is understood as a subsidiary prerequisite within relational technique, which should result in the formation of a new legal norm. In this case, sociological jurisprudence and relational technique can take advantage of the benefits offered by the theory of legal argumentation, especially R. Alexy's theory of rational legal discourse.

Key words: H. Daubenspeck, Ph. Heck, E. Ehrlich, jurisprudence of interests, weighing of interests, juridical methodology, theory of juridical argumentation, theory of norms.

Вивчення права виключно як писаного, статичного явища, обмеженого законом, істотно звужує його рамки. У зв'язку з цим, соціальним джерелом формування права слід визнати суспільні відносини, їх динаміку, соціальну практику, виникнення нових потреб, механізмів захисту інтересів та інші соціальні трансформації. «Живим» правом є тільки те, що входить в життя, стає живою нормою, все інше лише «голе» вчення, догма або теорія. Тільки те право, яке викристалізується в процесі суспільного життя, як живий порядок, самодіяльний, ніким окремо не приписаний, однак такий, що постійно відповідає запи-

там життя, і є справжнім регулятором суспільних відносин. Тільки воно повинно визначати розвиток права, лише у ньому міститься істинно наукове розуміння права. Право у його цілісності утворюється не внаслідок цілеспрямованих зусиль законодавця, а визначається як продукт соціального конструювання.

Поєднання соціологічної юриспруденції і реляційної техніки можна спостерігати не пізніше першої половини XX століття, коли формується рання соціологічна юриспруденція, тоді як реляційна техніка була відомою принаймні з кінця XV століття, а насправді і раніше.

Проблеми, які виникають в процесі такого поєднання, а можливо й синтезу, тобто тісного поєднання, становлять *актуальну тему* для дослідження, зокрема, якщо врахувати, що і й сьогодні питання синтезу соціологічної юриспруденції і реляційної техніки в правовій доктрині мало досліджене.

Винесені в заголовок питання, а також інші питання юридичної методології, зокрема теорії юридичної аргументації, яка може бути спільним знаменником, на основі якого можна не тільки загально охарактеризувати соціологічну юриспруденцію і реляційну техніку, але й визначити перспективи їхнього синтезу, досліджували численні автори, серед яких виділимо таких дослідників, як: Р. Алексі, Г. Даубеншпек, В. Зірп, В. Шушке, С. І. Максимов, Т. І. Дудаш, Н. А. Гураленко, Р. А. Майданик, В. В. Трутень, К.-Ф. Штукенберг, Ф. Ранієрі, Д. О. Бочаров, О. О. Уварова, М. І. Козюбра, С. П. Рабінович, А. А. Козловський, В. П. Марчук, М. Ребіндер, К. Ларенц, Ф. Гекк, Є. Ерліх, Г. Канторович, А. Нуссбаум, Г. Вестерман, Б. Рютерс, Й. Рюкерт, К. Рібшлегер, Д. Медікус, Я. Шредер, Фр. Бідлінські, П. Катко, Б. Домбек та ін.

Мета статті – окреслити внесок соціологічної юриспруденції до сучасної реляційної техніки. Завданнями при цьому є пошуки відповіді на питання про загальну характеристику соціологічної юриспруденції і реляційної техніки як окремих аспектів юридичної методології, а також окреслення зважування інтересів як основного внеску соціологічної юриспруденції до реляційної техніки.

Соціологічна юриспруденція – це один із методологічних напрямків (про комплекс методологічних напрямків, юриспруденцій, «бойових ключів» (Й. Рюкерт) див. [1, с. 541-608]), який виникає в другій половині XIX (телеологія, або прагматика права) і бурливо розвивається в першій половині XX століття (рання соціологічна юриспруденція), та набуває нового подиху в другій половині XX ст. та в XXI ст. (пізня, або сучасна соціологічна юриспруденція). Історія ранньої соціологічної юриспруденції розпадається на історію юриспруденції інтересів (Ф. Гекк [2; 3; та ін.], пізній Є. Ерліх [4] та ін. (про це докладно див. [5])), історію вільного правознаходження (Є. Ерліх [6; 7; та ін.], Г. Канторович [8] та ін. (про це докладно див. [9]) та історію дослідження фактів права (А. Нуссбаум [10; та ін.], Є. Ерліх [11; 12; 13; 14; та ін.] та ін. (про це, зокрема, див. [15, с. 12, 102 та ін.; 16, с. 4, 26])). Передісторією соціологічної юриспруденції можна вважати орієнтовану на аналіз мети (телоса) в праві творчість пізнього Ієринга [9, с. 29-30]. Серед цих трьох субісторій історія юриспруденції інтересів має особливе значення, проте не тому, що тільки в ній виникає концепт зважування інтересів, як поспішно і неправильно можна було б подумати (!), а передусім тому, що юриспруденція інтересів є нині, на нашу думку, а також, мабуть на думку Фр. Бідлінські, провідного представника аксіологічної юриспруденції, найкраще розробленим напрямком не тільки в соціологічній юриспруденції, але й деякою мірою в юридичній методології як такої. Причому ця розробка стосується передусім зважування інтересів. Відмітимо, що Фр. Бідлінські розрізняє три традиційні методологічні течії, а саме юриспруденцію понять, юриспруденцію інтересів і юриспруденцію оцінок [17, с. 109-139], тоді як Я. Шредер додає до традиційних методологічних напрямків ще й напрямок, який можна називати посттрадиційним і який включає в себе, зокрема, теорію юридичної аргументації Р. Алексі [18, с. 182; 19]. Так, виникає і відразу вирішується питання про пріоритет в розгляді питань про загальну характеристику ранньої соціологічної юриспруденції. Отже, спочатку розглянемо проблематику і тематику юриспруденції інтересів.

Так, К. Ларенц зазначає, що поворот Ієринга до прагматичної юриспруденції став вихідним пунктом «юриспруденції інтересів». Як її головні представники мусять бути названі Філіп Гекк, Генріх Штоль і Рудольф

Мюллер-Ерцбах. Вплив Гекка на методологію, передусім в цивільному праві, навряд чи можна переоцінити. Юриспруденція інтересів розглядає право як «захист інтересів» (Interessenschutz). Закони, на думку Ф. Гекка, є «результатами інтересів матеріального, національного, релігійного і етичного напрямку, які в кожному правовому співтоваристві стосуються один одного і борються за визнання». В цьому пізнанні, запевняє нас Гекк, полягає «ядро юриспруденції інтересів». Ним він обґрунтовує також свою основну вимогу «історично правильно» пізнавати «реальні інтереси, які спричинили закон, і брати до уваги пізнані інтереси при вирішенні справи» [3, с. 60]. Згідно з цим, для Гекка законодавець як особа відходить на задній план, подібно як і у Ієринга, за суспільні сили, тут названі «інтересами» (що уже означає форму сублімації), які законодавцем виставляються в законі напоказ. Основна увага переноситься із особистого рішення законодавця, і із його психологічно зрозумілої волі, передусім на його мотиви і далі на «каузальні фактори», які його мотивують. [20, с. 49-50]

Тут відразу потрібно вказати головний, на думку К. Ларенца, з якою не можна не погодитися, недолік ранньої юриспруденції інтересів, тобто юриспруденції інтересів Ф. Гекка та ін.: йдеться про те, що юриспруденція інтересів Ф. Гекка страждала від неясного застосування слова «інтерес»: це останнє розумілося, по-перше, як каузальний фактор, який мотивує законодавця, по-друге, як предмет затіяної ним оцінки й, при нагоді, навіть як масштаб для оцінки [20, с. 119].

Далі той же К. Ларенц констатує, що уже прихильники юриспруденції інтересів тим часом також усвідомили цей недолік. У такий спосіб один з них, Гаррі Вестерман, підкреслює, що поняття інтересу необхідно «обмежувати уявленнями на основі прагнень, які мають або мусять мати учасники, які беруть участь в правовому спорі, якщо вони добиваються для них сприятливого правового наслідку», і різко відрізняти поняття інтересів у цьому сенсі від законних масштабів для оцінки [21, с. 14 і далі]. Ці останні самі не знову є інтересами, а, врешті-решт, зробленими законодавцем «висновками з ідеї справедливості». Судочинство є, «по суті, застосуванням законних оцінок, на протитивагу самостійній оцінці» (судді) [21, с. 21]. Закони, згідно з цим розумінням, існують, щонайменше в області приватного права, для того, щоб регулювати можливі й типові конфлікти інтересів між окремими або суспільними групами таким способом, щоб один інтерес повинен був відступити за інший, найчастіше тільки до певного моменту, а отже, іншому інтересу надається перевага. Таке «надання переваги» (Vorziehen) являє собою оцінку, для якої законодавець може мати всілякі мотиви. При цьому крім оцінених ним окремих або групових інтересів він враховує, без сумніву, також загальні погляди щодо (суспільного) порядку, – так, скажімо, у приписах щодо форми і при встановленні строків, – а також потреби обороту, потребу в правовій певності. Те, як він оцінює ці різні інтереси й потреби у відповідному взаємозв'язку регулювання, і те, яким інтересам і потребам він надає перевагу, відображається на вчиненому ним регулюванні і повинне бути усвідомлено з нього (регулювання), а також з висловлювань учасників законодавчого процесу. Пізнані у такий спосіб оцінки законодавця допускають тоді наслідки як для тлумачення закону, так, і, залежно від обставин, для вирішення справ, які в ньому врегульовано не безпосередньо, але щодо оцінки повинні бути визнані такими самими. [20, с. 119-120]

Що стосується вільного правознаходження, то тут слід врахувати, що рух за вільне право досягнув свого найбільшого успіху там, де він розпочав свою критику: у питанні безпрогальності правопорядку [22]. У літературі можна констатувати з початку його діяльності сильне зміщення акцентів на користь представленого ним погляду, що пра-

вопорядок з необхідністю є прогальним і тому потребує поточного доповнення зі сфери метаюримічних порядків, які пов'язані із правопорядком через загальні застереження. Щоправда повна перемога не була здобута, як свідчать як нові праці, так і праці із часу вільноправового вчення. Але все ж таки сьогодні численні автори стоять на сформульованій вільноправниками позиції. [9, с. 109] Саме із ідеї прогальності права впливає для Є. Ерліха, засновника згаданого руху, потреба в зважуванні [4, с. 320]. Проте, ще раніше про зважування інтересів почав говорити, паралельно з Ф. Гекком, інший представник руху за вільне право, а саме Ернст Штампе (про нього див. [9, с. 37-39]). Так ми підішли до питання про те, як ідея зважування взагалі і зважування інтересів зокрема виникає в ранній соціологічній юриспруденції?

Відповідь на це питання надає Й. Рюкерт, провідний історик юридичної методології, який зазначає, що методичне заголовне слово «зважування» прийшло від грайфсвальдського професора *Е. Штампе*. Він написав в 1905 році три статті в провідній тоді «Газеті німецьких юристів». [23; 24; 25] Перша дуже критично ставиться до «правознаходження завдяки конструкції». У другій він позитивно виступає за всеосяжне «правознаходження завдяки зважуванню інтересів». Третя, «Закон і суддівська влада», блискуче захищала далекоюсяжну «соціальну» суддівську владу. Тут цікавить особливо друга стаття, оскільки в ній заголовний вислів «зважування інтересів» міститься уже в заголовку. «Важення» (*Wägung*) і «зважування» (*Abwägung*) підніслися в ній до гасла й, що звучало дуже сучасно, вимагалася «соціальна юриспруденція». [26, с. 914-915]

Далі Й. Рюкерт стверджує, передаючи думку Е. Штампе, що бути соціальним передусім означає, не конструювати, а зважувати і досить загально статуювати правоположення в ролі юриста, і це згідно із охоронюваністю і домірністю – це звучить дуже актуально також через 100 років. Внесок *Штампе* наводить на основний слід: *Штампе* був супутником можливо самого знаменитого методичного юриста раннього 20 сторіччя: *Філіпа Гекка*. Обидва стали в Грайфсвальді на деякий час колегами ще до 1900 року. *Гекк* відповів зі зворотною поштою, але критично. Чому критично? Він якраз розроблював свою знамениту «юриспруденцію інтересів». Критичним при цьому стало питання вірності закону. Отже, *Гекк* відповів ще в 1905 році за допомогою «юриспруденції інтересів і вірності закону». Хоч би що там, управненою і такою, що заслуговує на визнання, є «перевірка інтересів» у «прогалинах в праві». Однак «невиправданою» він вважає «спробу Штампе стримати прийняту дотепер дію закону й змінювати суддівське владне повноваження» за межами прогалин [27, с. 1140 і далі]. Цим були встановлені дві так само вирішальні, як і протилежні лінії. Вони існують по цей день, в першому випадку (Е. Штампе) – загальний процес зважування, в другому випадку (Ф. Гекк) – зусилля щодо субсумції разом з розумінням характерів інтересів, разом з конкретизацією правових понять на підставі порівняння певних і менш певних груп випадків й справжнього зважування тільки секундарно й як допомога при так званих прогалинах. [26, с. 915]

Отже, поняття зважування інтересів виникає в ранній соціологічній юриспруденції, причому в двох її підвидах: в юриспруденції інтересів і в русі за вільне право. Це поняття більш чи менш активно використовується і в сучасній соціологічній юриспруденції (Б. Рюгерс [28, с. 346, 465, та ін.], М. Ребіндер [16, с. 17 та ін.] та ін.) Нами показано, що зважування інтересів в ранній соціологічній юриспруденції намагається обмежитися переважно емпіричними питаннями, тоді як нормативні питання, тобто питання продуктивної оцінки, недооцінюються (К. Ларенц). В пізній (сучасній) соціологічній юриспруденції знайдено оптимальне поєднання емпіричних і нормативних аспектів (Г. Вестерман).

Відомо, що поняття «реляційна техніка» означає правила щодо побудови і змісту *актової реляції* і може вважатися методично/систематичним допоміжним засобом для підготовки колегіально-судового рішення. Як письмовий виклад вона має стосунок до підготування предметної і правової ситуації щодо судової справи, тобто до опису обставин справи (*доповідь справи (Sachbericht)*), правової оцінки (*експертний висновок (Gutachten)*), а також до пропозиції рішення (*вогум (Votum)*). Ця робоча техніка по-особливому присутня в німецькій судовій і навчальній традиції. Вона клониться до передання низки мовних і синтаксичних правил для оформлення письмових формулювань міркувань, які використовуються для впорядкованого юридичного обговорення справи і повинні вести до пропозиції розв'язання. (Ф. Ранієрі) [29, с. 1157] Інакше кажучи, йдеться про як простий, як і доцільний організаційний захід для поділу праці в колегіально укомплектованих органах, які виносять вироки: справа, яка вирішується в колегії, готується одним або двома доповідачами (референтами) і пропонується іншим так, щоб вони були здатні ухвалити щодо цього обгрунтоване рішення. Ця призначена для колег доповідь (Bericht) (реляція) дотримувалася певної схеми, в якій потрібно (було) викладати релевантні питання. (К.-Ф. Штукенберг) [30, с. 169-170]

Реляційна техніка як така має синкретичний характер в тому сенсі, що в ній потрібно розв'язувати як процесуальні, так і матеріально-правові питання. Найбільш відомим джерелом пізнання реляційної техніки як такої є започаткований Г. Даубеншпеком в 1884 році посібник [31], останнє видання якого, підготовлене, зрозуміло, іншими редакторами, мало місце в 2023 році [32]. Поряд з цим існує експертний стиль опрацювання правової справи як похідна від власне реляційної техніки дисципліна (методика) (наприклад, [33]). Експертний стиль можна вважати несинкретичною, а саме матеріально-правовою реляційною технікою. Така оцінка можлива принаймні через походження експертного стилю (про це докладно див. [30]). Отже, реляційна техніка є синкретичною методикою тому, що існує як власне реляційна техніка, так і її дериват – експертний стиль опрацювання правової справи. Це веде до того, що в сучасній реляційній техніці (Г. Даубеншпек та ін.) мають справу або з питаннями процесуального і матеріального права, або тільки з питаннями матеріального права.

Доволі легко можна показати, що зважування інтересів все ще залишається terra incognita в реляційній техніці, не вважаючи на те, що, наприклад, в виданому в 2013 році посібнику з реляційної техніки Г. Даубеншпека сказано, що мова експертного висновку є зважувальною (abwägend). Той, хто опрацьовує релевантний матеріал обгрунтовує не свій результат, а крок за кроком працює в напрямку результату, який встановлюється лише наприкінці обміркування [34, с. 101]. Термін «зважування» (Abwägung) в цьому виданні в нормативно-емпіричному аспекті, про який йшлося вище, не зустрічається. Відмітимо, що в посібнику Г. Даубеншпека, виданому в 2023 році, субсумція стає окремим моментом в рубриці про правознаходження, проте в ній все ще немає місця для зважування (інтересів) [32, с. 47-66].

Так, порушується питання про те, як можна синтезувати реляційну техніку і соціологічну юриспруденцію? Відповідь на це питання залежить від розвитку й інших частин юридичної методології, зокрема теорії юридичної аргументації, особливо теорії раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі ([19; 35; 36; 37; 38; та ін.]).

Теорія раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі ґрунтується на поділі норм на правила і принципи [39, с. 71-157; та ін.], якому корелюють відповідно дві форми застосування права: субсумція і зважування [40]. Саме розвиток Р. Алексі теорії зважування принципів і може бути взятий за основу при розбудові теорії зважування інтересів. Так, теорія зважування принципів ґрун-

тується на ідеї, що в рамках принципу пропорційності або так званого зовнішнього виправдання (правового рішення), мають бути зважені принципи і утворена так звана норма для вирішення в сенсі Є. Ерліха [41, с. 33]. Ця сама ідея може бути ідеєю зважування інтересів. Тобто зважування інтересів має завжди закінчуватися формуванням нової правової норми, правовий наслідок якої має бути запозичений із інтересу, що переміг у зважуванні, а умовами застосування норми мають бути запозичені із умов, за яких один інтерес переміг інший. Саме така ідея пропонується Р. Алексі при зважуванні принципів [39, с. 83-84].

Таким чином, основним внеском соціологічної юриспруденції до реляційної техніки можна вважати концепт зважування інтересів, проте він все ще не знаходить в ній належного розкриття свого потенціалу. Потенціал зважування інтересів в реляційній техніці може бути оптимально розкритий, якщо зважування інтересів розуміти як субсидіарну передумову в рамках реляційної техніки, яка

має вести до утворення нової правової норми. В такому разі соціологічна юриспруденція і реляційна техніка можуть скористатися перевагами, які сьогодні пропонує теорія юридичної аргументації, особливо теорія раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі.

Висновки. Основним внеском соціологічної юриспруденції до реляційної техніки може бути концепт зважування інтересів. В наші дні і справді не приходиться говорити про синтез, тобто тісне поєднання соціологічної юриспруденції і реляційної техніки. Проте, за рахунок все більшого долучення концепту зважування інтересів до реляційної техніки такий синтез в майбутньому може мати місце, причому один із напрямків розвитку реляційної техніки якраз і полягає в залученні до неї зважування інтересів. Подальше дослідження відношення соціологічної юриспруденції і реляційної техніки можливе у напрямку докладної розробки проблематики зважування інтересів в контексті реляційної техніки.

ЛІТЕРАТУРА

- 1 Rückert J. Methodik des Zivilrechts - von Savigny bis Teubner. Baden-Baden : Nomos, 2017. 659 S.
- 2 Heck P. Das Problem der Rechtsgewinnung. Tuebingen : Mohr, 1912. 52 S.
- 3 Heck P. Gesetzesauslegung und Interessenjurisprudenz. Archiv für die civilistische Praxis. 1914. Vol. 112. No. 1. S. 1-318.
- 4 Ehrlich E. Die juristische Logik. Tübingen : Mohr, 1918. VII, 337 S.
- 5 Dombek B. Das Verhältnis der Tübingen Schule zur deutschen Rechtssoziologie, 1969. 99 S.
- 6 Ehrlich E. Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft : Vortrag gehalten in d. Jur. Ges. in Wien am 4. März 1903. Leipzig : Hirschfeld, 1903. VI, 40 S.
- 7 Ehrlich E. Die freie Rechtsfindung. Das Recht: volkstümliche Zeitschrift für österreichisches Rechtsleben. 1906. Jg. 4/5. No. 3. S. 35-41.
- 8 Kantorowicz H. Der Kampf um die Rechtswissenschaft. 1. u. 2. Tsd. Heidelberg : Winter, 1906. 50 S.
- 9 Riebschläger K. Die Freirechtbewegung zur Entwicklung einer soziologischen Rechtsschule. Berlin : Duncker & Humblot, 1968. 124 S.
- 10 Nussbaum A. Die Rechtstatsachenforschung ihre Bedeutung für Wissenschaft und Unterricht. Tübingen : Mohr, 1914. 48 S.
- 11 Ehrlich E. Die stillschweigende Willenserklärung. Berlin : Carl Heymanns Verlag, 1893. XII, 296 S.
- 12 Ehrlich E. Die Tatsachen des Gewohnheitsrechts Inaugurationsrede, gehalten am 2. Dezember 1906. Czernowitz : Selbstverl. der Univ., 1907. 66 S.
- 13 Ehrlich E. Die Erforschung des lebendes Rechts. Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. 1911. No. 35, 1. S. 129-147.
- 14 Ehrlich E. Ein Institut für lebendes Recht. Juristische Blätter. 1911. S. 229-231, 241-244.
- 15 Rehbindler M. Die Begründung der Rechtssoziologie durch Eugen Ehrlich. 2., völlig neu bearb. Aufl. Berlin : Duncker & Humblot, 1986. 147 S.
- 16 Rehbindler M. Rechtssoziologie ein Studienbuch. 8., neu bearbeitete Auflage. München : C.H. Beck, 2014. XIV, 222 S.
- 17 Bydliński F. Juristische Methodenlehre und Rechtsbegriff. 2., erg. Aufl. Wien ; New York : Springer, 1991. XV, 671 S.
- 18 Schröder J. Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990). Bd. 2 1933-1990. 3., überarb. und wesentlich erw. Aufl. München : C.H. Beck, 2020. XVIII, 347 S.
- 19 Alexy R. Theorie der juristischen Argumentation : die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main ; Göttingen: Suhrkamp, 1978. S. 396.
- 20 Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 6., neu bearb. Aufl. Berlin etc. : Springer, 1991. XVIII, 494 S.
- 21 Westermann H. Wesen und Grenzen der richterlichen Streitentscheidung im Zivilrecht. Münster, Westf. : Aschendorff, 1955. 40 S.
- 22 Ehrlich E. Über Lücken im Rechte. Juristische Blätter. 1888. Nr. 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53. Jg. 17 S. 447-630; 447-449; 459-461; 471-473; 483-185; 495-498; 510-512; 522-525; 535- 536; 546-547; 558; 569-570; 581-583; 594-597; 603-605; 618-620; 627-630.
- 23 Stampe E. Rechtsfindung durch Konstruktion. Deutsche Juristen-Zeitung. 1905. Jg. 10. S. 417/418 - 419/420.
- 24 Stampe E. Rechtsfindung durch Interessenwägung. Deutsche Juristen-Zeitung. 1905. Jg. 10. S. 713/714 - 717/718.
- 25 Stampe E. Gesetz und Richtermacht. Deutsche Juristen-Zeitung. 1905. Jg. 10. S. 1017/1018 - 1019/1020.
- 26 Rückert J. Abwägung - die juristische Karriere eines unjuristischen Begriffs oder: Normenstrenge und Abwägung im Funktionswandel. JuristenZeitung. 2011. Jg. 66. No. 19. 913-923.
- 27 Heck P. Interessenjurisprudenz und Gesetzestreue. DJZ , 1905. S. 1140-1142.
- 28 Rütters B. Rechtstheorie und Juristische Methodenlehre. 12., überarbeitete Auflage. München : C.H. Beck, 2022. XXVIII, 627 S.
- 29 Ranieri F. Relationstechnik. Ueding G. Historisches Wörterbuch der Rhetorik, Bd. 7: Pos-Rhet. Tübingen, 2005. S. 1157-1161.
- 30 Stuckenberg C.-F. Der juristische Gutachtenstil als cartesische Methode. Georg Freund et. al. (Hrsg.): Grundlagen und Dogmatik des gesamten Strafrechtssystems. FS für W. Frisch. Berlin, 2013. S. 165-186.
- 31 Daubenspeck H. Referat, Votum und Urteil : eine Anleitung für praktische Juristen im Vorbereitungsdienst. Berlin : Vahlen, 1884. VIII, 146 S.
- 32 Schuschke W. Zivilrechtliche Arbeitstechnik im Assessorexamen. Votum, Urteil, Aktenvortrag, Anwaltsgutachten. 36., neu bearbeitete Auflage. München : Verlag Franz Vahlen, 2023. XXVI, 484 S.
- 33 Katko P. Bürgerliches Recht : schnell erfaßt. 6., überarb. und aktualisierte Aufl. Berlin [u.a.] : Springer, 2006. 323 S.
- 34 Schuschke W. Zivilrechtliche Arbeitstechnik im Assessorexamen. Bericht, Votum, Urteil, Aktenvortrag. 35., neu bearb. Aufl. auf Grundlage des 1884 von Hermann Daubenspeck begr. und in der Folge von Paul Sattelmacher, Paul Lüttig, Gerhard Beyer und Wilhelm Sirp bearb. Werkes. München : Vahlen, 2013. XXII, 492 S.
- 35 Alexy R. Idee und Struktur eines vernünftigen Rechtssystems. Rechts- und Sozialphilosophie in Deutschland heute. Stuttgart, 1991. S. 30-44.
- 36 Alexy R. Recht und Richtigkeit. The reasonable as rational? On legal argumentation and justification ; Festschrift for Aulis Aarnio / ed. by Werner Krawietz ... Berlin, 2000. S. 3-19.
- 37 Alexy R. Die Gewichtsformel. Gedächtnisschrift für Jürgen Sonnenschein : 22. Januar 1938 bis 6. Dezember 2000 / Jickeli, Joachim. Berlin, 2003. S. 771-792.
- 38 Alexy R. Ideales Sollen und Optimierung. Rechtsstaatliches Strafrecht : Festschrift für Ulfrid Neumann zum 70. Geburtstag / Saliger, Frank. Heidelberg, 2017. S. 17-30.
- 39 Alexy R. Theorie der Grundrechte. 1. Aufl. Baden-Baden : Nomos-Verlagsgesellschaft, 1985. 548 S.
- 40 Alexy R. On balancing and subsumption: A structural comparison. Ratio Juris. 2003. Vol. 16. Iss. 4. Pp. 433-449.
- 41 Alexy R. Zum Begriff des Rechtsprinzips. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main. S. 177-212.